

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISIDOR TODORAN”

**PRAZNICUL BOTEZULUI DOMNULUI – UN COMENTARIU
TEOLOGIC AL RITUALULUI, IMNOGRAFIEI ȘI ANALIZA
VARIANTELOR MUZICALE BISERICEȘTI ROMÂNEȘTI DIN
SECOLELE XIX - XX**

-TEZĂ DE DOCTORAT-

ABSTRACT

Coordonator:

Pr. Prof. Univ. Dr. Vasile STANCIU

Doctorand:

Arhid. Petru BUTA

Cluj-Napoca

2019

CUPRINS

INTRODUCERE	4
CAPITOLUL I	16
ORIGINEA ȘI DEZVOLTAREA ISTORICĂ A PRAZNICULUI BOTEZULUI DOMNULUI.....	16
1.1 REPERE NEOTESTAMENTARE PENTRU PRAZNICUL BOTEZULUI DOMNULUI	16
1.2 APARIȚIA PRAZNICULUI BOTEZULUI DOMNULUI ȘI DEZVOLTAREA SA ISTORICĂ ÎN RĂSĂRITUL ȘI APUSUL CREȘTIN.....	26
1.2.1 Denumirile praznicului și sensul acestora: abordare lexico – semantică	26
1.2.2 Evoluția sărbătorii Epifaniei în tradiția creștină.....	32
CAPITOLUL II.....	39
MISTICĂ SACRAMENTALĂ ȘI MISTAGOGIE LITURGICĂ ÎN STRUCTURA PRAZNICULUI BOTEZULUI DOMNULUI	39
2.1. ANALIZA STRUCTURII OFICIULUI BIZANTIN AL BOBOTEZEI.....	39
2.2. SÂMBĂTA ȘI DUMINICA ÎNAINTEPRĂZNUirii BOTEZULUI DOMNULUI SAU ÎNAINTEPRĂZNUIREA CU DATĂ MOBILĂ.....	44
2.3. ÎNAINTEPRĂZNUIREA EPIFANIEI CU DATĂ FIXĂ: ZILELE DE 2, 3, 4 ȘI 5 IANUARIE	51
2.3.1 Structura și teologia oficiului.....	51
2.3.2 Canoanele de la Pavcerniță	66
2.4. AJUNUL BOBOTEZEI	77
2.4.1 Ceasurile Împărătești	81
2.4.2 Liturghia Ajunului și Privegherea Bobotezei.....	104
2.4.3 Sfințirea cea Mare a apelor	108
2.5. ZIUA PRAZNICULUI.....	118
2.6 OCTAVA ȘI ÎNCHEIEREA PRAZNICULUI EPIFANIEI.....	132
CAPITOLUL III	145
TEOLOGIE DOXOLOGICĂ ȘI PROCLAMARE DOCTRINARĂ ÎN IMNOGRAFIA EPIFANIEI.....	145
3.1 TEMELE MAJORE ALE IMNOGRAFIEI PRAZNICULUI EPIFANIEI	145
3.2 REVELAȚIE TRINITARĂ, TEOLOGIE ȘI ICONOMIE TREIMICĂ ÎN IMNELE TEOFANIEI.....	155
3.3 HRISTOLOGIE ȘI SOTERIOLOGIE ÎN CELEBRĂRILE LITURGICE ALE BOTEZULUI DOMNULUI..	167

3.4 SLUJIREA ÎNAINTEMERGĂTORULUI ȘI IRADIAȚIILE SFINȚIRII COSMICE ALE BOTEZULUI DOMNULUI.....	183
CAPITOLUL IV.....	197
PRAZNICUL BOTEZULUI DOMNULUI ÎN MUZICA BISERICEASCĂ ROMÂNEASCĂ DE TRADIȚIE BIZANTINĂ.....	197
4.1 FORMELE DE IMNOGRAFIE ȘI DELIMITAREA IMNOGRAFILOR ȘI A COMPOZITORILOR DE MUZICĂ BISERICEASCĂ ROMÂNEASCĂ PENTRU PRAZNICUL EPIFANIEI.....	197
4.2 INTERPRETAREA MUZICALĂ A IMNOGRAFIEI ÎNAINTEPRĂZNUirii BOTEZULUI DOMNULUI .	206
4.3 MELODICA BOTEZULUI DOMNULUI ÎN COMPOZIȚIA AUTORILOR ROMÂNI AI SECOLELOR XIX- XX: ANALIZĂ MUZICALĂ.....	209
4.3.1 Troparul Bobotezei	209
4.3.2 Condacul Praznicului	215
4.3.3 Catavasiile Botezului Domnului	220
4.3.4 Irmosul Cântării a 9-a sau Axionul Bobotezei.....	233
CONCLUZII	239
BIBLIOGRAFIE.....	241

INTRODUCERE

Viața Bisericii constă într-un continuu efort de a deschide căile venirii Duhului Sfânt în creație și om, pentru ca lumea în devenirea ei eshatologică să se prefacă treptat într-un templu al lui Dumnezeu, ca Dumnezeu să fie „totul întru toate” (*I Corinteni* 15, 28). Între lume și Dumnezeu, între om și Dumnezeu, există pe de o parte un abis existențial, o distanță ontologică – niciodată omul nu va putea ajunge la cunoașterea lui Dumnezeu în esența Sa, așa cum arată Sfântul Ioan Cuvântătorul de Dumnezeu: „pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată” (*Ioan* 1, 18), sau cum zice Sfântul Grigorie de Nazianz: „nici un profet nu a pătruns vreodată Ființa divină, așa după cum o mărturisesc Scripturile; nici unul nu a văzut și nu a explicat firea lui Dumnezeu”¹. Pe de altă parte, Dumnezeu Se descoperă pe Sine oamenilor și creației pentru a atrage pe om și creația în comuniunea de iubire veșnică, care există din veșnicie între Persoanele Preasfintei Treimi. Această descoperire făcută în mod treptat, culminează în Iisus Hristos, Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu Cel Întrupat, „căci pe Dumnezeu, Fiul Cel Unul Născut, Care este în sânul Tatălui, Acela L-a făcut cunoscut” (*Ioan* 1, 18).

În afară de Hristos, Cel ce S-a arătat în trup, nici o altă experiență filosofică sau mistică nu dă omului posibilitatea de a cunoaște pe Dumnezeu în ceea ce El este, adică Treime de Persoane într-o unică Ființă veșnică. Această descoperire făcută nouă prin Fiul, se face printr-un întreg șir de acte, cuvinte și evenimente², care constituie iconomia dumnezeiască a mântuirii. Marile evenimente ale economiei sunt comemorate și celebrate în Biserică în fiecare an la marile praznice creștine. Unul dintre acestea este Sărbătoarea Epifaniei, Botezul Domnului, prăznuit pe 6 ianuarie, care descoperă tocmai Taina Treimii în dimensiunile ei iconomice, soteriologice și cosmice.

Aceste aspecte sunt evidențiate, în primul rând, de celebrarea liturgică a Praznicului Epifaniei. Acesta este motivul pentru care ea merită o atenție aparte, mai ales în ceea ce privește conținutul iconografiei și al ritualului, pentru că implicarea Bisericii în această celebrare va avea întotdeauna și o importanță catehetică, pastorală și misionară în același timp. Avem în vedere aici și faptul că în timpul prăznirii Epifaniei, Biserica iese din spațiul „circumscribit sacrului”, în spațiul lumii, pentru a aduce mesajul mântuitor și harul sfințitor în dimensiunile ei cosmice, în întreaga lume, mai ales prin celebrarea impresionantului ritual al

---

¹ Sf. GRIGORIE DE NAZIANZ, *Cuvântări teologice* (XXVIII), PG 36, col. 48-9.

² Pr. Dumitru STĂNILOAE, „Revelația prin acte, cuvinte și imagini”, *Ortodoxia*, XX, (1968), 3, pp. 347-377.

Sfințirii celei Mari a apelor sau prin „umblatul cu Iordanul”, când sacerdoții cultului Noului Legământ pășesc într-un mod sacramental în casele creștinilor.

Pentru cercetarea teologică contemporană, analiza inmografiei și a ritualului are o deosebită importanță, mai ales atunci când este vorba despre îmbunătățirea practicii misionare și pastorale a Bisericii. Inmografia liturgică a Bisericii Ortodoxe reprezintă expresia doxologică a dogmei. Credincioșii iau contact cu învățătura de credință a Bisericii mai ales în contextul sfintelor slujbe, prin ritual, inmografie, lecționar biblic și patristic și prin icoană, în cadrul cultului. De fapt, inmografia este un veritabil comentariu patristic al marilor evenimente ale mântuirii, iar structura ritualului ascunde sub forma gesturilor și a rânduielilor liturgice, tainele mântuirii noastre în Hristos, împărtășind în același timp, prin lucrarea sacramentală a Bisericii, harul divin mântuitor.

Sfântul Maxim Mărturisitorul arată în acest sens că întregul cult al Noului Legământ „cuprinde în sine, în ordinea sfântă a dumnezeieștilor simboluri ale celor celebrate în ea, atâtea taine ale mântuirii noastre, prin care făcându-l pe fiecare dintre noi să aibă potrivit lui Hristos și proporțional cu sine însuși o conduită frumoasă, aducând la manifestare, făcut desăvârșit, potrivit lui Hristos, darul înfierii dat prin Sfântul Botez, în Duhul Sfânt”³. Așadar, cultul creștin are caracter catehetic, latreutic și în același timp mântuitor și sfințitor, deoarece îl recapitulează pe cel ce îl practică, în marile taine ale economiei mântuirii.

În decursul timpului, formele de cult s-au dezvoltat din ce în ce mai mult în conținut și în structură, inmografii creștini etalându-și talentul poetic prin conectarea la insuflările fine ale Duhului Sfânt. Structurile ritualului, precum și compoziția imnelor, deși alcăturie poetică, nu au fost făcute la întâmplare ci potrivit unor scheme logice, având înscrise în sine un mesaj profund, astfel încât celebrarea cultului devenea o „slujire cuvântătoare”. Timp de veacuri, comunitățile creștine erau inițiate în tainele credinței de celebrările liturgice ale Bisericii, aprofundând, mai ales în timpul marilor sărbători, învățătura doctrinară și sfințindu-se prin efluviile de har pe care timpul privilegiat al praznicelor le oferea. În zilele noastre, sesizăm însă că structurile și conținutul cultului au devenit greu accesibile omului recent, preocupat de marile descoperiri ale tehnicii, acaparat de societatea de consum și devenit din ce în ce mai secularizat. Din nefericire, foarte mulți creștini trăiesc astăzi la un nivel primitiv viața creștină, fără să se mai raporteze la mesajul și conținutul mântuitor al cultului. Formele de expresie ale liturghiei creștine sunt percepute ca obiceiuri frumoase, preluate și păstrate din

---

³ Sf. MAXIM MĂRTURISITORUL, „Despre mistagogia bisericească”, în Diac. Ioan I. ICĂ jr., *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului – integral comentariilor bizantine. Studii și texte*, Editura Deisis, Sibiu, 2011, p. 235.

străbuni, fără ca ele să aibă un rol existențial în viața cotidiană. Este șocant să sesizezi că unele sărbători creștine sunt ținute și în medii ateiste, bineînțeles în acest caz pierzându-se întru totul conținutul mântuitor al acestora. În această situație, una dintre preocupările fundamentale ale Bisericii ar trebui să fie cateheza liturgică, având ca scop tocmai explicarea formelor și a conținutului cultului creștin, pentru inițierea poporului lui Dumnezeu în tainele celebrate. O astfel de preocupare a fost obiectul mistagogilor bizantini din Evul mediu, care în scrierile lor ne-au lăsat erminii prețioase dezvăluind adâncurile duhovnicești ale închinării în Duh și Adevăr (cf. *Ioan* 4, 23-24). Astăzi, mai mult ca oricând, se resimte nevoia unor astfel de instrumente care traduc mesajul liturgic pe înțelesul omului contemporan.

Necesitatea abordării temei într-o teză de doctorat, care își propune explicarea unui segment al cultului creștin referitor la una dintre sărbătorile fundamentale ale creștinătății – Epifania, Botezul Domnului sau Boboteaza, constă de fapt tocmai în această lipsă de instrument pentru aprofundarea temei propuse.

Importanța lucrării. Prin tema pe care o abordează, importanța lucrării constă mai întâi în faptul că realizează o hermeneutică liturgică adecvată a structurii ritualului și a iconografiei praznicului Botezului Domnului, oferind un ajutor cititorului contemporan pentru înțelegerea limbajului ritului bizantin. În al doilea rând, lucrarea oferă un comentariu teologic raportat permanent la izvoarele liturgice. Multă vreme s-a cultivat în Ortodoxie o teologie abstractă care semăna mai mult cu un discurs filosofic, adeseori rupt de realitatea concretă a vieții creștine. Dar, dogma sau învățătura de credință a Bisericii este trăită de creștin în actul închinării. Marea majoritate a creștinilor nu citesc tratate savante de teologie dar, totuși, participând la celebrarea cultului, în acest mediu au contact cu tainele credinței. De aceea, e important ca să li se ofere instrumente adecvate pentru înțelegerea și aprofundarea mesajului celebrat în cult. Lucrarea nu își propune să abordeze tema prin raportare la tradiția manuscriselor, acestea fiind cercetate și catalogate în Occident, ci mai degrabă este un comentariu teologic al patrimoniului liturgic cuprins în cărțile de cult aflate în uz, în Biserică. Bineînțeles, atunci când demersul metodologic cere elucidarea unor rituri ieșite din uz, dar ale căror amprente sunt încă prezente în cărțile de slujbă, se face apel la diferite manuscrise, codici ale Tipicoanelor bizantine sau ale Mineiului. Importanța lucrării constă și în demersul metodologic utilizat în realizarea ei și anume raportarea permanentă la textele liturgice. Această metodă se poate aplica foarte bine și la alte perioade liturgice sau elemente constitutive ale ritului liturgic.

Stadiul actual al cercetării. Cercetarea de față va avea ca obiect unul dintre cele mai importante praznice ale Răsăritului ortodox, Epifania sau Botezul Domnului, abordat din punct de vedere al ritualului, al imnografiei dar și al melodicii de tradiție bizantină, cu referire la spațiul românesc și în special la Transilvania. Prin tema pe care o vom expune, lucrarea se încadrează într-o zonă de cercetare, deschisă la inițiativa Părintelui Profesor Univ. Dr. Vasile Stanciu, care intenționează să abordeze în colaborare cu studenții doctoranzi, ritualul, imnografia și melodică marilor sărbători creștine. În acest sens, au fost tratate în teze de doctorat la catedra de Muzică bisericească și ritual, din cadrul Facultății de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca, până la ora actuală, următoarele praznice: Cincizecimea sau Rusaliile și Crăciunul, fiind deja propuse spre studiu Paștile și Adormirea Maicii Domnului. Astfel se realizează o nouă deschidere în ceea ce înseamnă cercetarea teologică a tezaurului liturgic ortodox, abordat din acest punct de vedere, până în prezent, doar sporadic. Noutatea cercetării praznicului Epifaniei constă și în faptul că mai ales în cercetarea teologică românească, dar și cea străină, zona este destul de puțin exploatată, constituindu-se doar într-un stadiu de pionierat. Sunt puține la număr acele lucrări care abordează imnografia și ritualul din punct de vedere teologic, iar din punct de vedere muzical nu avem nici o lucrare critică asupra pieselor dedicate acestei sărbători, în opera compozitorilor de muzică bisericească români. Preocuparea cercetătorilor s-a axat mai mult pe studii de istorie a cultului sau catalogare și comentariu istorico-critic al manuscriselor cărților de cult. Ceea ce sesizăm azi, însă, este un interes crescând înspre decantarea mesajului teologic al cultului creștin, cu referință directă la izvoarele liturgice: cărțile de cult și cântarea la strană. Lucrarea de față se va constitui într-o abordare holistică a celebrării liturgice a Epifaniei în Biserica Ortodoxă, întemeindu-se într-un instrument de cateheză liturgică dar și într-o expunere a ideilor teologice care decurg din celebrare și care pot veni în sprijinul teologiei sistematice, o altă zonă în care se poate observa o înnoire în ceea ce privește raportarea la izvoarele liturgice. Considerăm că o astfel de abordare va fi necesară, deoarece până acum doar unele studii sau capitole din cărți s-au ocupat de sărbătoarea Epifaniei. Amintim, mai întâi, capitolul din manualul de *Liturgică generală*⁴ al părintelui Ene Braniște. Liturgistul român, bazându-se și pe textul din *Liturgica* lui Mitrofanovici⁵, face o prezentare generală a sărbătorii Botezului Domnului, dând informații succinte despre denumirea sărbătorii, despre

---

⁴ Pr. Ene BRANIȘTE, *Liturgică generală cu noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*, vol. I, ediția a 3-a revizuită și completată de Pr. Nicolae D. Necula, Editura Basilica, București, 2015.

⁵ Vasili MITROFANOVICI, Teodor TARNAVSCHI, † Nectarie Nicolae COTLARCIUC, *Liturgica Bisericii Ortodoxe*, Editura Consiliului Eparhial Ort.-Rom. din Bucovina, Cernăuți, 1929.

evoluția sărbătorii în Apus și Răsărit și despre specificul prăznuirii, astfel încât acest capitol poate reprezenta un punct de pornire pentru o cercetare amplă. De asemenea, în *Liturgica specială*⁶ a părintelui Ene Braniște ne oferă un succint studiu asupra istoriei rânduiei teologiei celui mai important ritual de la sărbătoarea Botezului Domnului – Agheasma Mare. Ceea ce este important în aceste două capitole de manual e faptul că ele indică o bogată bibliografie liturgică românească și străină, pe care cercetând-o cu atenție vedem că în cele mai multe cazuri această bibliografie se referă în special la sărbătoarea Nașterii Domnului sau a Crăciunului, cercetătorii punând aproape întotdeauna în legătură cele două sărbători. Acest lucru înseamnă că numărul acelor studii care să aprofundeze sărbătoarea Botezului Domnului în sine, este mic. Oricum, bibliografia cercetată și expusă de părintele Ene Braniște ne poate ajuta pentru realizarea unei lucrări mai ample despre sărbătoarea Botezului Domnului.

Pentru partea istorică și lexico-semantică a sărbătorii Epifaniei există articole excepționale în diferite lexicoane și dicționare de teologie, dintre care amintim: G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*⁷; Joseph Lemarié, *Dictionnaire de Spiritualité Ascétique et Mystique, Doctrine et Histoire*⁸; *Theological Dictionary of the New Testament*⁹; *The Canterbury Dictionary of Hymnology*¹⁰; *Dictionnaire Grec-Français des noms liturgiques en usage dans l'église grecque*¹¹; *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*¹²; *Dictionnaire de la Bible*¹³; *Dictionnaire de Spiritualité Ascétique et Mystique, Doctrine et Histoire*¹⁴; *Dictionary of the Ecumenical Movement*¹⁵; Pierre Chantraine, *Dictionnaire*

---

⁶ Pr. Ene BRANIȘTE, *Liturgica specială*, ediția a V-a, Editura Lumea Credenței, București, 2008.

⁷ G. W. H. LAMPE, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1961.

⁸ Joseph LEMARIÉ, *Dictionnaire de Spiritualité Ascétique et Mystique, Doctrine et Histoire*, Beauchesne, Paris, 1995.

⁹ *Theological Dictionary of the New Testament*, editors Gerhard KITTEL and Gerhard FRIEDRICH, translator Geoffrey W. BROMILEY, series TDNT, publisher Eerdmans, 1969.

¹⁰ *The Canterbury Dictionary of Hymnology*, J.R. WATSON and Emma HORNBY, editors, on-line edition: <https://hymnology.hymnsam.co.uk/>.

¹¹ *Dictionnaire Grec-Français des noms liturgiques en usage dans l'église grecque*, Léon CLUGNET, Paris, Alphonse Picard et fils, 1895.

¹² *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, publié par Fernand CABROL et Henri LECLERCQ, Paris, (1907).

¹³ *Dictionnaire de la Bible* (Fulcran-Grégoire VIGOUROUX), Tome I-V, Paris, 1895-1912; Supplément (L. PIROT-A., Robert-HENRI, Cazelles-André FEUILLET), vol. I-VIII, 1928-1972.

¹⁴ *Dictionnaire de Spiritualité Ascétique et Mystique, Doctrine et Histoire*, fondé par M. VILLER, F. CAVALLERA, J. de GUIBERT et A. RAYEZ, continué par A. DERVILLE, P. LAMARCHE et A. SOLIGNAC, de la Compagnie de Jésus, avec le concours d'un grand nombre de collaborateurs, Beauchesne, Paris, 1932-1995.

¹⁵ *Dictionary of the Ecumenical Movement*, Edited by Nicholas LOSSKY, José Miguez BONINO, John POBEE, Tom F. STRANSKY, Geoffrey WAINWRIGHT, Pauline WEBB, WCC Publication, Geneva, 2002.

*étymologique de la langue greque. Histoire des mots*¹⁶; *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*¹⁷; *Dictionnaire des antiquités chrétiennes*¹⁸.

Aceste articole ne oferă informații despre dezvoltarea sau evoluția sărbătorii în Orient și Occident, precum și referiri la sensul și uzanța termenilor Epifanie, Teofanie în cărțile Sfintei Scripturi, în scrierile Sfinților Părinți, precum și în literatura grecească clasică. Această arie semantică ne ajută să înțelegem de ce Biserica a receptat evenimentul Botezului Domnului sub denumirea de Epifanie sau Teofanie.

Un studiu teologic al inmografiei, de data aceasta, avem referitor la praznicul Botezului Domnului și în prețioasa lucrare a părintelui arhimandrit Benedict Ghiuș, intitulată *Taina Răscumpărării în inmografia ortodoxă*¹⁹, care în capitolul despre Botezul Domnului indică anumite aspecte teologice legate de această sărbătoare, oprindu-se mai mult asupra valorii sale răscumpărătoare, așa cum reiese aceasta din inmografie, fapt indicat și de titlul cărții. Subliniind câteva principii de înțelegere a sărbătorii Epifaniei, părintele Benedict Ghiuș decantează din inmografie idei referitoare la Botezul creștin, pus în legătură cu Botezul Domnului, sau idei legate de sfințirea cosmosului la Arătarea Domnului. Studiul este important pentru zona de cercetare a inmografiei Epifaniei, dar rămâne axat doar pe anumite aspecte teologice, fără să ne ofere, însă, o abordare holistică a teologiei praznicului Epifaniei. Pornind de la acest studiu, intenționăm să dezvoltăm în lucrarea de față și alte teme teologice majore, care sunt contemplate de inmografiile bizantini.

Există, de asemenea, câteva studii foarte bune în literatura străină, care în demersul lor tratează sau amintesc de praznicul Epifaniei. În acest sens, în lucrarea lui Thomas Talley, *The Origins of the Liturgical Year*²⁰, Epifania este tratată tot în legătură cu Nașterea Domnului, oferindu-ne însă câteva date referitoare la evoluția și specificul acestei sărbători în Răsărit și în Apus. Ceea ce este interesant în acest studiu e faptul că Talley pune în legătură Epifania cu începutul anului liturgic care în Orient, înainte de a se stabili și generaliza calendarul iulian, era la începutul lui ianuarie. Autorul face referiri și la împrumuturile reciproce între Răsărit și Apus a celor două sărbători majore, Nașterea lui Hristos și Botezul Său. Studiul este

---

¹⁶ Pierre CHANTRAINE, *Dictionnaire étymologique de la langue greque. Histoire des mots*, Tome I, Éditions Klincksieck, Paris, 1968.

¹⁷ *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, par A. ERNOUT et A. MEILLET, Librairie Klincksieck, Paris, 1951.

¹⁸ *Dictionnaire des antiquités chrétiennes*, par M. L'Abbé MARTIGNY, Librairie Hachette, Paris, 1877, p. 315.

¹⁹ Benedict GHIUȘ, *Taina Răscumpărării în Imnografia Ortodoxă*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998, pp. 86-104.

²⁰ Thomas TALLEY, *The Origins of the Liturgical Year*, The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 1991.

important deoarece furnizează date legate de evoluția sărbătorii, din autori de istorie creștină sau autori patristici.

Dacă studiul lui Talley face îndeosebi referințe la originea și dezvoltarea sărbătorii Epifaniei, Constantin Andronikof în cursul său de Teologie liturgică intitulat *Le sens des Fetes*²¹, abordează Teofania în special din punct de vedere al teologiei, indicând marile teme teologice care reies din imnografie dar în același timp și anumite aspecte teologice care reies din oficiul zilei, adică din actele credinței, care sunt conținute acestei prăznuiri. Această lucrare, împreună cu capitolul despre Epifanie din cartea lui Andrei Scrima, *Biserica liturgică*²², unde avem o analiză succintă a structurii praznicului va sta la baza celui de-al doilea capitol din lucrarea de față, unde vom analiza structura completă a sărbătorii, decantând mesajul teologic al ritualului bizantin, iar în capitolul al III-lea marile teme teologice care reies din inneele praznicului.

O lucrare deosebit de importantă în cercetarea temei legate de sărbătoarea Epifaniei este cartea lui Nicholas E. Denysenko, *The Blessing of Waters and Epiphany*²³. Acesta este un studiu despre cea mai importantă celebrare liturgică din cadrul praznicului Botezului Domnului, Sfințirea cea Mare a apelor de la Bobotează. El analizează din punct de vedere al evoluției slujbei sfințirii în Răsăritul creștin, cele mai importante surse sau documente care conțin această rânduală, oferindu-ne și câteva considerații pastorale legate de această celebrare.

Acestea sunt cele mai reprezentative studii referitoare la sărbătoarea creștină a Botezului Domnului la care mai pot fi adăugate și alte surse care ne vor ghida în demersul cercetării: Susan K. Roll, *Toward the Origins of Christmas*²⁴; Paul F. Bradshaw, *Early Christian Worship*²⁵; Justin Mossay, *Les fêtes de Noël et d'Épiphanie. D'après les sources littéraires cappadociennes du IVe siècle*²⁶. Fiecare dintre acestea face referire la un aspect sau altul legat de praznic, însă noutatea cercetării de față va consta mai ales în comentariul teologic al ritualului ortodox și în realizarea unei analize a pieselor muzicale ale autorilor români din secolele XIX-XX.

---

²¹ Constantin ANDRONIKOF, *Le sens des Fetes – Cours de Théologie Liturgique*, Institut de Théologie Orthodoxe Saint-Serge, Paris, 1991.

²² André SCRIMA, *Biserica liturgică*, trad. Anca Manolescu, Editura Humanitas, București, 2005.

²³ Nicholas E. DENYSENKO, *The Blessing of Waters and Epiphany. The Eastern Liturgical Tradition*, Routledge, New York, 2012.

²⁴ Susan K. ROLL, *Toward the Origins of Christmas*, Kok Pharos Publishing House, Kampen, 1995.

²⁵ Paul F. BRADSHAW, *Early Christian Worship*, The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 1996.

²⁶ Justin MOSSAY, *Les fêtes de Noël et d'Épiphanie. D'après les sources littéraires cappadociennes du IVe siècle*, Abbaye du Mont César. Louvain, 1965.

Obiectivele lucrării. Obiectivul principal al lucrării de față este realizarea unei analize teologice și muzicale a celebrării praznicului Epifaniei sau Botezului Domnului în tradiția Răsăritului ortodox, cu referiri speciale la tradiția liturgică și muzicală românească contemporană. În acest sens scopul principal al lucrării este acela de a arăta că nu numai imnografia ci și ritualul praznicului Botezului Domnului are un mesaj teologic bine definit, propus comunității eclesiale care celebrează, prin intermediul cântării bisericești specifice ethos-ului acesteia. Lucrarea va avea astfel o finalitate practică, cu aplicații pastorale, vizând îmbunătățirea trăirii liturgice și a expresiei muzicale în Biserică. Pentru a realiza această finalitate va fi necesar să atingem următoarele obiective:

- să evidențiem locul și statutul privilegiat pe care praznicul Botezului Domnului îl are între marile sărbători ale Ortodoxiei;
- să conturăm o schiță istorică pentru a arăta geneza și evoluția acestei sărbători în tradiția creștină;
- să demonstrăm că în ritualul tradiției ortodoxe structura liturgică a praznicului Bobotezei nu este una întâmplătoare, ci este alcătuită după un plan deliberat, raportat la sărbătoarea prin excelență a creștinismului – Sfintele Paști;
- să identificăm dimensiunea teologică și mistagogică a ritualului Epifaniei;
- să decantăm temele teologice majore, propuse contemplației de imnografia praznicului;
- să realizăm o analiză muzicală a principalelor imne ale Epifaniei din opera muzicală a compozitorilor români din secolele XIX-XX;

Prin realizarea acestor obiective ne dorim ca lucrarea de față să contribuie la dezvoltarea și îmbogățirea cercetării teologice din spațiul românesc.

Structura și conținutul lucrării. Lucrarea este structurată în patru capitole mari, fiecare corespunzând cu obiectivele propuse inițial, în așa fel încât cercetarea să acopere cât mai complet tema.

Primul capitol se deschide cu perspectiva biblică, noutestamentară, printr-o analiză exegetic-teologică a evenimentului Botezului lui Iisus la Iordan descris în Sfintele Evanghelii. Acest lucru va fi necesar, deoarece așa cum vom arăta în cuprinsul tezei, ideile teologice extrase din mărturia Noului Testament, vor fi valorificate în ritualul sărbătorii Epifaniei prin inspirația și geniul poetic al imnografilor. După aceste referințe, vom indica sursele care ne vorbesc despre originea și apariția sărbătorii Epifaniei în cultul creștin. Dat fiind faptul că cele mai vechi sărbători creștine sunt Paștile și Cincizecimea, la care se adaugă

prăznuirea creștină săptămânală a duminicii, sărbători ce există de la începutul creștinismului, Epifania apare ceva mai târziu, dar tot în perioada creștinismului primar. La început, la acest praznic se comemorau mai multe evenimente din istoria mântuirii precum Nașterea Domnului, Închinarea magilor, Botezul de la Iordan și Nunta din Cana Galileei. Începând cu secolul al IV-lea, se va face separarea prăznuirii Nașterii după trup a lui Iisus Hristos și Botezul Său de la Iordan. Această separare vine în urma unui împrumut al sărbătorii Crăciunului din Apus în Răsărit, așa cum este indicat, bunăoară, într-o Omilie a Sfântului Ioan Hrisostom la Nașterea Domnului, la care se va face referință în text. Ceea ce este important de reținut este faptul că, cele două mari praznice creștine – Nașterea și Botezul Domnului – au origine comună în vechea sărbătoare a Epifaniei. De aceea, atunci când se va încerca o analiză a rânduielilor liturgice ale Bobotezei, negreșit vor trebui făcute referințe la toată perioada liturgică, începând cu 15 noiembrie, data la care se intră în postul Crăciunului, perioadă care e un fel de preludiv al praznicului ce culminează în teofania treimică de la Iordan. Am considerat potrivit ca în acest capitol să se facă și câteva precizări de ordin lexical, cu referire la numirile acestei sărbători: Epifania, Teofania, Ziua Luminilor, Botezul Domnului sau Boboteaza, mai ales că ultima denumire este o expresie a creștinismului bimilenar românesc, fiind un cuvânt daco-român compus din original slav și latin.

Dacă primul capitol reprezintă o introducere generală în tematica lucrării despre praznicul Epifaniei, *capitolul al II-lea* se adâncește în cercetarea ritualului sărbătorii în tradiția liturgică a Răsăritului ortodox. În acest capitol, vom realiza analiza structurii oficiului bizantin al Bobotezei, încercând să demonstrăm că însăși structura liturgică a praznicului are un mesaj teologic, fiind alcătuită potrivit unui plan logic astfel încât să poată exprima, împreună cu iconografia pe care o conține, mesajul sărbătorii. De fapt, celebrarea însăși este o metodă spirituală, o mistică sacramentală, în accepțiunea marelui teolog Vladimir Lossky, o cale de sfințire și îndumnezeire prin mijlocirea ritualului, o mistagogie liturgică, având ca scop inițierea și recapitularea comunității rugătoare în tainele credinței celebrate în cult. În cazul Epifaniei, acest demers se realizează în decursul a treisprezece zile din anul bisericesc, începând cu 2 ianuarie și terminându-se în 13 ianuarie, punctul culminant fiind ziua de 6 ianuarie. În acest capitol vom face, așadar, o analiză a perioadei de înainteprăznuire, a Ajunului, a Sâmbetei și Duminicii înainte și după Botezul Domnului, a zilei Praznicului și totodată a Octavei și Odovaniai sărbătorii. Accent mai deosebit vom pune însă pe celebrările legate de ajunul sărbătorii, respectiv pe Ceasurile împărătești, pe însăși tradiția ajunului, pe privegherea sărbătorii sau pe impresionantul ritual al Sfințirii celei mari a apelor, arătând

istoria, teologia și importanța pastorală a acestui ritual. Demersul analizei structurii va avea ca fir roșu, ca linie directoare, demonstrarea dimensiunii pascale a sărbătorii, ceea ce decurge din caracterul său baptismal. Știm că în vechime la acest praznic se oficiau botezurile catehumenilor, la fel ca de Sfintele Paști, sărbătoare baptismală prin excelență. Având în vedere teologia pascală a Botezului, credem că aceasta a influențat și sărbătoarea Epifaniei imprimându-i ecouri pascale. De altfel, praznicul Sfintelor Paști, fiind sărbătoarea creștină prin excelență, influențează și celelalte sărbători mari care devin reflexe pascale în cursul unui an liturgic. În cazul Epifaniei, acest aspect reiese și din compozițiile imnografiei din perioada de înaintepăznuire, unde caracterul mimetic transpare din structura și conținutul imnelor care imită pe cele din Săptămâna Patimilor, sau din Ajunul praznicului, care în structura sa imită celebrările din Sâmbăta Mare.

Al treilea capitol se va contura într-o sistematizare a marilor teme teologice cuprinse și dezvoltate în imnografia ortodoxă a praznicului. Se știe că încă din vechime cântarea a jucat un rol important în propagarea doctrinei. Imnele care conțineau un mesaj teologic erau învățate fără mare dificultate de către poporul simplu, și astfel, tainele credinței erau însușite cu ușurință. Exemplul concludent în acest sens este Condacul – omilie ritmată, prin care mesajul catehetic, pedagogic și dogmatic al unei sărbători era propus comunității în forme poetice, cântat. Dacă ne referim la praznicul Epifaniei, imnografii sfinți ai tradiției liturgice a Răsăritului creștin, începând cu Roman Melodul, continuând cu Sfântul Andrei Ierusalimiteanul, cu Sfântul Ioan Damaschinul, Iosif Imnograful și Teofan, au exprimat adevărurile legate de misterul Epifaniei, în opera lor, sub formă doxologică. Biserica proclamă aceste adevăruri în perioada acestei sărbători, astfel încât comunitatea care celebrează le poate însuși și adânci prin contemplație. Există însă câteva teme majore pe care imnografia le dezvoltă cu ocazia prăznuirii Epifaniei: relația dintre Nașterea lui Hristos și Arătarea Sa, descoperirea Tainei Preasfintei Treimi la Iordan, Revelarea raportului intim dintre Hristos și Duhul Sfânt, Regenerarea ființei umane prin actul mântuitor al Botezului Domnului dar și în Botezul creștin, precum și Regenerarea cosmică prin sfințirea unui element fundamental al creației – apa. Toate aceste teme urmează să fie expuse în capitolul al treilea al lucrării, cu exemplificări din imnografie, trei dintre ele urmând să fie dezvoltate și aprofundate în amănunt.

Al patrulea și ultimul capitol va fi dedicat câtorva repere privitoare la formele imnografice care caracterizează praznicul Epifaniei, precum și la imnografii care le-au compus. De asemenea, vom contura și câteva medalioane asupra vieții, operei și activității

compozitorilor și a protopsalților care prin creația lor au înfrumusețat celebrarea liturgică și melodică a Bobotezei. După o succintă referință privind traducerea și adaptarea liniei melodice bizantine la textele liturgice românești, la sensibilitatea spiritului românesc prin așa numitul proces de *românire* a cântării, vom trece la analiza muzicală a principalelor imne din tradiția românească ce se cântă la praznicul Epifaniei. Vom face referire mai ales la Troparul și Condacul praznicului, Catavasiile și Irmosul cântării a IX-a a canonului, care înlocuiește și Axionul la Dumnezeiasca Liturghie. În general, cântările analizate vor fi din opera muzicală a lui Macarie Ieromonahul, Dimitrie Suceveanu, Ioan Zmeu, precum și varianta transilvăneană în compoziția lui Dimitrie Cunțanu. Demersul analizei muzicale va fi, pe de o parte, unul care implică expresia și elementele textului imnografic, concordanța dintre melodică și text, iar pe de altă parte, se va concretiza în elemente ale textului muzical care vizează melodica și sistemul cadențial, precum și angrenajul funcțional-modal.

Așadar, această sărbătoare este un moment din crugul anului în care ne facem părtași planului de mântuire a omului și a lumii de către Dumnezeu. Cercetarea de față arată clar că și prin ritualul și imnografia acestei prăznuiri, Biserica realizează o mistică liturgică și sacramentală, desfășurarea liturgică a sărbătorii prezentându-se ca o metodă duhovnicească de aprofundare și trăire a tainelor credinței și a sfințirii sau participării creației la viața lui Dumnezeu sau, potrivit expresiei Sfântului Apostol Petru, „părtășie la firea cea dumnezeiască” (*II Petru* 1, 4). În acest sens, lucrarea se dorește a fi un exercițiu de hermeneutică liturgică, care să pună în valoare toată bogăția teologică și mistică a sărbătorii Epifaniei. Deși au existat mai multe studii pe această temă, valorificând conținutul acestora, prezenta lucrare vine să ofere o perspectivă completă asupra temei propuse, deschizând noi orizonturi de cercetare, bineînțeles, rămânând și încadrându-se în aria tematică a disciplinei *Muzică bisericească și ritual*.

Una dintre ideile pe care am dorit să o subliniez a fost cea legată de structura logică a ritualului, de capacitatea geniului bizantin de a transmite un mesaj teologic fundamental prin intermediul structurii, formelor și a simbolurilor liturgice. Iar acest mesaj este tocmai ceea ce am arătat și în paragraful anterior, că prin intermediul ritualului suntem recapitulați în tainele economiei dumnezeiești. Cheia înțelegerii structurii Epifaniei din această perspectivă este însă praznicul pascal – sărbătoarea prin excelență a Bisericii, «sărbătoare a sărbătorilor, împărăteasă și doamnă» a praznicelor. Întreaga desfășurare a praznicului Botezului Domnului are un accentuat caracter pascal, evidențiat și de dimensiunea baptismală, având în vedere faptul că în vechime și la această sărbătoare se

săvârșeau botezurile catehumenilor. De aceea, ea se mai numește și sărbătoarea Luminilor, adică a sensului, Botezul luminându-l pe om cu adevărata cunoaștere a lui Dumnezeu ca Ființă unică, întreit în Persoane sau Sfântă Treime, care este baza mântuirii și îndumnezeirii creației, deci a umplerii existenței create de un sens veșnic. La Epifanie sau Teofanie noi prăznuim Revelarea lui Dumnezeu ca Treime de Persoane.

Lucrarea este și un exercițiu de decantare a temelor teologice pe care le dezvoltă imnografia atât de bogată a praznicului Bobotezei, alcătuite de reprezentanții cei mai de seamă ai imnografiei Răsăritului ortodox. Imnografiile ortodoxe erau teologi prin excelență. Mari trăitori, cu viață sfântă, vorbitori în taină cu Dumnezeu prin rugăciune, alăute ale Duhului, au transmis prin intermediul poeziei creștine, rodul contemplației lor, marile taine ale credinței și doctrinei creștine sub formă doxologică. Sintetizarea acestor teme este binevenită pentru a oferi o bază teologiei dogmatice, dar și pentru cei care doresc să aprofundeze și să înțeleagă mai bine învățătura ortodoxă prin intermediul imnelor creștine. Acest tezaur liturgic este accesibil tuturor creștinilor prin celebrare și cântare bisericească. Toți creștinii care participă la sărbătoarea Epifaniei sau primesc în casele lor pe preoții care vin să-i binecuvinteze cu apa sfințită la Bobotează, sunt familiarizați cel puțin cu Troparul praznicului cântat de nenumărate ori. Succinta analiză muzicală pe care o propune lucrarea de față a avut ca scop să arate faptul că teologia doxologică a imnografiei se exprimă prin muzică. Putem vorbi în acest sens chiar de o *teologie a muzicii*.

Ca o concluzie finală, se poate afirma că e necesar să se cultive sau să se propună și prin lucrări științifice astfel de teme, precum cea abordată în cercetarea de față, mai ales dacă acest demers va susține îmbunătățirea misiunii pastorale, sacramentale și mistagogic-liturgice a Bisericii.

Cuvinte cheie: Bobotează, Epifanie, Sfințirea apei, Râul Iordan, Ritual, Imnografie, Compozitori, Melodică, Toparul Botezului, Condacul Bobotezei.